

Documento distribuído por
 culturagalega.org

“A muller galega”

artigo de Francisca Herrera publicado en 1921.

Fonte: *Nós. Boletín Mensual da Cultura Galega, Órgao da Sociedade “Nos”, nº 6 (20 de agosto de 1921), p 8-15*

CONSELLO DA CULTURA GALEGA
Comisión de Igualdade

Pazo de Raxoi, 2 andar. 15704 Santiago de Compostela (Galicia)
Tel: +34 981 957 202/ Fax: +34 981 957 205 / xenero@consellodacultura.org

cados, ciscou todo pol-o chao, y-enton foi ond' o home e díxolle:

—A tua filla quitoume o vivir de medio ano, pro mañá heille matar o home.

Y-a filla estivoa ouvindo, y-ergueuse moi cedo e foise confesar, e díxolle o cura:

—Mañá máta'll' o home na arada, ás once, en figura d' unha mosca. Ustede cando a vexa vir, fai un risco con iste ramo bendito, e logo métese no medio, e tumba.

Así foi, e logo tocaron a morto, e din os viciños:

—Quen morreu, quen non morreu?

E díxo a filla:

—Foi a meiga da miña nai. (1)

Conto

* * *

Era unha nai e tiña unha filla, quíxoa casar e non tiña con quen; y-a nai íbas' á misa, y-así

(1) Nóva versión do «Conto de bruxas» publicado no nóso núm. 2 e recollido en Sarria. Contén variantes moi importantes, apesar do esquemáticamente qu' está contado. Na versión xa publicada non se refería o episodio das cuncas y-os kerros, qu' eiquí son a causa do incomodo da nai meiga, que na outra incomodábase porque sospeitaba que a filla a descubría. Na versión de Sarria a filla escoitaba do propio bico da nai meiga o remedio contr' o meigallo qu' ameazaba ó seu home; eiquí é o crego quen lle dá o remedio. No Conto sarriau a filla mataba a mosca fatídica c' unha vara d' avelaira—instrumento en Galiza de caxeque todas as operacións de máxica preta-

qu' acababa, sempre quedaba sola na Eirexa rezando, y-on día o sacristán vendo que tardaba tanto en salir d' ela, meteuse n-un confesonario por ver o que rezaba, y-enton decía ela:

—Ay, San Sebastián; dem' un xenro!

Y-enton berra o sacristán dend' o confesonario:

—O fillo do sacristán!

Foise a nai á casa e díxoll' á filla:

—Vou ter un xenro, venche ahí o fillo do sacristán.

E logo casáronse, e dáballe moi mala vida e foise a nai á Eirexa outra vez e díxolle ó San Sebastián:

—Ay, San Sebastián, cara d' inferno,

Dios che dé o pago conforme me dech' o xenro!

coma dí o Libro de S. Ciprián—; eiquí é c' un ramo bendito dado pol-o crego. Derradeiramentes, eiquí aparece o *risco máxico*, qu' a filla traza na terra e no que se mete, pra que a mosca enmeigada non lle poda faguer mal; esta precaución elemental nas operacións de máxica non se menciona na versión anterior. Iste *risco máxico* isolador, que ven a ser com' unha muralla contr' o meigallo, pode ser de moi diversas formas, mais o mais común na máxica galega, é que sexa ora un simple círculo, ora o *Círculo do Rei Salomón*, qu' é como se sole chamar ó *pentagrama* ou *pentalfa*, que cando está comprido, chámase tamén *signo do Microcosmo*, do que se fala por eixemplo no *Fausto* de Goethe.

De tod' esto deducimos qu' a versión alaricana é unha versión de *máxica branca* y-a versión de Sarria, unha versión de *máxica preta* ou goética, do mesmo conto, com' algún día hemos poñer en craro.—V. R.

A MULLER GALEGA

Natureza, naise sempre agarimosa pr' os seus fillos; mais xusta, porque fíxose berce da xusticia d' un Deus, siña con ferro a testa do home, e tórnase ouro sobr' a da muller: afirindo así, qu' él

debe loitar, defendendo honras, bens, e aloumiños; e qu' ela ha ter (forxadas n-o ouro que lle dona, como fado de nacemento) unha das suas chaves miste-

reasas, qu' a fan creadora, por segredas leises diviñas; e por elas responsabre do xeito e pulimento das suas creacións.

O ferro, pr' armarse: o ouro, pra se coronizare nai. Cando intentedes faguer un sóyo direito, c' os dereitos dos dous, vede promeiro s' o home pode ser moralmente, nai: ¡Inda dos nados fillos horfos! Buscade muxicas d' amor maternal, n-a y-alma, anque bondosa, áspra, do varón! Se tal non podedes topar... Deixádel' o ferro, e acougade, tranquilos, véndoo faguer co' il espadas, barcos, arados. Deixai qu' incrine os frós, en sostenemento da cruz que lle queipa, e faguede da muller, aquela muller santa qu' enxoiou o retablo do Diviño Mártire; a qu' o seguiu, chorando, e bicou, avalando c' o door, as chagas dos aterecidos pés, tremos.

Ela é amor! ¡Destrabucádevos, ceguiños! Ela é moxena desprindida de lumiosos altores. Non-a torzades, que retrasaredes o seu voo. Non nos aqueloutredes tampouco, refaguendo vellos códeques pra prantar n-eles a fror d'unha liberación que non percisa, dendes que Cristo, Nostr' Amo deprendeuna a lër o santo libro das diñidades.

E non coidedes que alberxo n-o meu espirtu, a torta doutrina das negras iñoranzas. Sabencia, é luz: e luz e vida mistúranse n-un sóyo feito! D'aquí qu'a muller iñorante, abroche en fillos cegos: e non poda curalos en xamais, por si sóya. Supersticiós: ingano, malquerencias: velai as nonzas inxertas n-ise arbre muscho!

Adeprenda a muller, se pode, todo aquilo qu'a convertirá mañán en escolante dos seus fillos; aquilo qu'árrede de cair n-o lamazal, onde coida atopar un codelo, misturado con deshonesturas e bágoas. Adeprenda... ¡Porqu' o necio non pode ser bó: no sabe selo: pro non pra fuxir ás suas santas obrigaciós, tecidas con escumas e arumes de rosa: con curazós de home, e cabelíños louros de anxo!

Sabencia de muller! non degares por abater ó home do seu altor natural: él s'abaixará, tral-a larada do seu fogar, e o mimiño tenro da muller amorosiña: nai: esposa: filla! ¿Quén lle dará fillos?... ¡se tí non sintes! ¿Quén ll' enxoiará as bágoas? ¡se, tí non choras!

Ouh muller galega!... Desbota o dengue de tarazona, e mostra ó mundo, ese mundo d'amores, que faiche o peito! Fuxe, filliña, da mala praga, porque aprega. Tende as tuas áas por riba d'esa abellariza onde non s'astrucian as avellas a faguer mel, interquinadas e iradas pol-o canto qu' a cada un lle cumpre. Tal semella ise formigueiro de mulleres, adicadas a convertil-o mundo n-un niño de píntigas! Ben saben os nosos homes, qu'ó tornar do seu traballo, (calesqueira qu'el sea) non lles meterán o fillo n-o colo, porqu' a sua nai percura a eleución do seu distrito!... A muller en Galiza; rica ou probe; serva ou siñora; leva o sentimento n-a y-alma: n-a fala: n-os ollos!

E aquí penso: «Pol-a promeira vez da miña vida... quixera eu esquencer que foi Galiza o meu berce: y-esto, soyasmente, e namentres roubo á muller da miña terra o segredo do seu ser! Que torno do meu... cicais diredes! Que m'espello en amores do chán própeo! Non, certamente! Verdade hei de dicir por duas razóns valederas: «Inda por riba do meu amor a o chan, está o meu amor pol-a verdá:» velai a promeira. A segunda é aínda mais sinxela: «Porque non sei dicir mintira».

Algo vin, e lein moito. Algo estudiei, n-o que toca á muller, e moito maxinei, furando a carón de própeos é alleos. E... quedeime sempre con esta mulleriña galega: inda pechand'os beizos á parola «hirman». ¡Ay!... S'as leises arrincan do terruio a os repartidores de xusticia... por que non se creve a sentencia sagreda, antr' as non menos sagredas liñas qu'amarran pais e fillos... Eu pódo vos dar xusticia n-o qu'aquí s'engaduxa. Nada me garda Galiza... ¡Dixen «nada»! E non m'estalou o peito: non me estalou... (n-o faledes a naide!...) porqu'en vez de curazón... leva un recordo! Un recordo que vive, latexante; e a igual do mistique, tral-a sua imaxe, leva a miña vida pol-a mau, acougádoa, soyo, cand'a repousa. Cruña, n-o teu cimenterio, branco e verde: a igual das escumas que n-el brincan, e as esperas que chaman as suas cruces!

Non torzades o bico, que galega é a muller qu'os fala; e n-a miña terra, soyo descobre a muller a y-alma, cando n-ela non entran os sonroxos... ¿O meu recordo?... ¡Chamouse «nai», cand'o meu curazón vivía! Á par morreron Ela, y-él: amortaxáronos xuntos, e inda sintoo que laya, cando escoito, debruzada n-a terra, os meus bicos derradeiros: os qu'ela xa non me pediu, e quedaron suspensos antre terra e Ceu: suben, cando rezo: baixan, cando sofro: e cobren o seu corpiño morto... ¡Frores d'amor, benedecidas frores!

...Falabamos da muller galega? Filla, xa a conoscedes. Soyo a arrincan dos brazos da naiciña, amor ou morte. ¡Nai!... nai debe ser millor ritratada: pro dinantes: e xa que soyo Deus pode pasar por diante da nai, estudiémol-a muller galega, n-os seus sentimentos relixiosos.

Devoción e supersticiós

Non esquenzamos que non se trata n-iste pequeno traballo, de cantal-a muller galega, senon de dala a conoscer, n-as suas barils condicións, como n-os seus defectos. Negarillos sería admitil-a perfeución: e... ¿Cándo foi esta frol terreña?

Hay n-o medoñento deixo con qu'as rulas se doen en Galiza: hay n-as grumidas arboredas galegas, según as azouta un trebón de zarabia, ou as bica o aloumiño guieiro do serán, un átimo perdido da eternidá, n-o qu'ela aperta e garda, de sagredas misteriosidás. N-o mais alongado ámpitu do mundo, dan as almas cristiãs un rezo pr'as ánemas congoxosas: ¡ay! pro n-o campo galiciano; cando a campán chama n-o noso curazón, pra que desperte a caridade,

adormixada, oísen as layadas d' isas miserentas almiñas desceibadas: chega ás nosas o bico con qu'os anxos mercan nosa pregaria, depoñéndoa n-o tormentoso sufrir das afrixidas! Non é medo, non: non é espanecemento, o que crava n-o chan a o correntoso rapaz, e o fai tiral-a monteira, louando ó Diviño Nostr' Amo. Hay n-a rizosa prata dos nosos ríos, cand' o sol a argila e remexe, o vidro d' unha fiestra da Groria! E se nosa iñoranza soupera liir n-o universal concerto, nos perdecatariámos das testas variablidás con que n-ista nosa terra benedecida, entóanse louanzas a Deus, por ars, paxaros e frores!

Pois de que culpamos á muller galega, s' a sua superstición, a que lega ós seus fillos non é d' ela! É o tempero da natureza mesma: é o balbordo do mar, bravecido: o layo dolioso da campán: o berro da pega: o bruar das ovelas fuxidas: o chasquido da píntiga sobr' as caídas follas marelas e muschas, é o rechoncheo do merlo, agachado n-o suco da restreva!

Non é falta d' enseño, non: tampouco se pode definir por aqueloutramento do cerebro n-a conciencia das imaxes. É que sopra sobr' as nosas testas a vafada, fundamente sentida, do sobrenatural. Y-eu, c' o fundo da miña cumprida devoción, e o pequecho, mais razonado enseño, que debo a pais e maestros, sinto, ó cruzar un pinar envolto en sombras... o falacio d' isas sombras mesmas, agarimándome, ou a xeiras, poñéndome medo, como s' o curazón bate se c' ó bater dos seus arbres: como s' as longas charumelas tecérano e lle deran o sangue das suas veas, e o sentir dos seus sentires!

¡Probe xente montañesa, que vé sobr' os brancos e retortos camiños, o cortexo do seu enterro, sen que n-el falten caixa, cregos nin luces! ...¡Non falta de fé, non! Antes, afervoar de fé, sen rumbo; e riqueza, ¡muita riqueza imaxinativa! S' a pasar por diante do muro que garda os despoixos sagrados dos seus mortos, cea e avala, non acerta c' o sentimento que l' imprime aquel bimbión; coida qu' as almas soffrentes a chaman, en demanda de restitución: pro non atina qu' o fervor da sua: o seu degaro de Groria, que quixera vínculo própeo, pra espallalo, repartíndoo con increíbre xenerosidade, firme n-a sua chola, pantasma de nevada brancura, que poidéramos chamar: «Grandezas espirituales d' unha y-alma, atraíndose penas e delores alleos, c' o azo de darlles consolo e remedio». ¡Sempre a fé en abogosa loita c' os apagos fosforescentes do desvarío místico, e a sede, alteirosa, de verdades mal concebidas.

Soyo en Galiza, mixtura a muller, proba e

sacrificie; e a demandar a Deus pol-o que mais percisa, dí: «¡Dádeme, Señor, qu' eu corresponderei, n-a medida das miñas forzas!» Y-esa muller, toparédela mañán, lonxe, moi lonxe do seu fogar: vestindo un santo hábito: luscindo as cunchas, e o vistoso pau da peregrina: correndo montes, e salvando regatos, con sangue n-os pés descalzos, e risas doces n-os beizos, que cantan. A sua nai: o seu fillo, aleáronse do mal que sufrían; y-ela vai cumprir con Nostr' Amo: vai levarlle os crechos buces, que facían da sua testa, unha testa de reina! Ou ben, unha cacholiña: un brazo: unha mau, de cera. A pan e auga... oito, dez, vinte légoas!

¡Os acoitados, que non creedes! Védea chegar, cabo á Virxen! Védea bicar, debruzada, os anegrecidos peños do Cristo millagroso! Mirad' os seus ollos asolagados en luz! ¡Vosa vida trocaríades pol-o santo dozor da sua sonrisa! Famenta e cansa... ¡Pro ditosa! Erga o dedo aquel de vosoutros que poda berrar outro tanto!

Seus fillos levan, pendurados n-as mauciñas, toda crás de contra agoiros; pro seu curazón lles chama «cruces». Por riba das trasnadas do demo, vé a Deus tremando dos fillos d' ela que tamén o son seus! Cicáis con mais muxicas de esprendosa fé, qu' as mulleres de outras rexions, busca; inquire; e furando c' os seus ollos por antr' as estrelas lumiosas, é a través dos nosos árbores, maxestosos e xigantes, rumíalle o seu curazón qu' as envexas e os mal-quereres do mundo, percisan contra tósego; e son, n-a nosa vida, a fegura ou filiación do turdio trasno. Todo adquire n-ela: n-os seus sentimentos, un altor, rexo: as suas risas, son música feiticeira: os seus layos de dör, berran, cal se quixesen chegar hastr' as entranas da nai-natureza. As suas supersticións, son, soyo, un desbordamento, que tornaría ó seu leito s' houbese de ser sábeamente estudiado e dirixido por aqueles a quen estes facedillos competen. Tempos houbo en que pra cimentar unha creenza, fundábase unha nova superstición. A cultura do xardiñeiro spritual que tén ó seu cargo istas frores santas, ha leval-o anovo a modiño: porque n-o terreo da sua conciencia relixiosa, danse a mán as mais outas creacións poéticas, c' os pequenos desvaríos da avaladiza razón: non s' arrinquen, a un tempo, grau e cizañas, fitando os curazós ispidos de quentor e d' arumes. N-os seus vellos decires, quedan sempre os argueiros ou sedimentos d' unha santa creenza. Eu sintin brincar as bágoas dend' a cerma do curazón a os ollos, ouvindo istas falas de consolación, dirixidas a unha nai, poucos días dimpois de lle morrer un pequechiño:

—Cala, Maripepa, cala! Pensa qu'as tuas bágoas non-o deixan entrar n-o Ceo! Eles primeiro que nós, muller! ¡Eles primeiro que nós! Y-en outra emposta:

—¡Érgue ises mantés, Piluchiña! ¿Non sabes qu'están as ánemas de jionllos, hastra qu'así o fagas?

Sempre a piedade, remexendo n-as suas almas sollosas! Así: e pra especificar o mal xeito d'un enfermiño, caxque morrente, topan istas tres parolas lumiosas:

—Está n-a Pasión!

Isas poucas falas, abondarian pra respondere ós que negan qu'a léngua de cada rexión, é filla lexítima e úneca, das almas dos seus habitantes. «¡Está n-a Pasión!» Isas verbas, curtas e sentidas, nascen soyo en Galiza: non s'acrimatarían d'alén: a prenuncialas d'outro xeito, deixarían de ser un amor, envolto n-un asubío de misericórdeas: unha istrana xuntanza de lembreres diviños, con delores humans.

Dixen qu'a nosa muller apartenía por enteiro ó seu home é os seus fillos? ¿Qué lles daba o curazón posto en dous anacos? Istón a muller da nosa terra, leva dous curazós drento do peito; porqu'esa mesma esposa-nai, corre, cás d'un seu veciño, c'un feixe d'herbas odoratas, (qu'a coronizan con gallas vizosas), pra lle alear un meniño, esmorecido: e cando no auto de xantar, peta un vello á porta, dille ós seus: «Dalle este cantizo: ¡correil! Lévalle esta cunquiña de caldo quente. Non teñas mayola, cando Deus nos visita. ¡Alabado sea Aquel Santísimo Señor!»

Nas nosas «aldeas» non hay horfos. pódese afirir netamente. Ó derradeiro laído d'unha nai morrente, responde sempre o xeneroso bateamento d'outro curazón de muller: e a nai é reemprazada por unha sua hirmán; sua sobriña; sua veciña; unha istrana, calqueira. Sempre abrocha unha nai, pé d'aquel rapaz, falto de consolación: d'unha bicada d'amor. N-istes casos, abonda qu'a muller galega, maimña... solermeiramente... digalle ó seu home:

—E... ¡bueno!... ¿Qué ll'habemos faguer: N-é verdade, tí? ¡O probiño non ten a naide n-o mundo! Deus arrede ós nosos, de cair n-o abaxamente d'isas desventuranzas. ¿Non pensas como eu, qu'onde xantan tres, xantan catro? ¡Miña vidiña! ¡Quién terá callo pra o deixar ós corvos!

E o fillo istrano, entra pol-o quinteiro, antr'o choutar algueireiro dos mais rapaces. Co iles parte pan, leite e amor. N-un dos meus vraneos en Oleiros, (un dos mais bizosos curros galegos) puiden atestar este feito, ó meu vagar.

Rosiña, unha rapaceta de cinco ou seis anos, despertou sen nai, un día: escadasi: non podía fuxir do seu vividoiro: quedábanlle *deberes* que cumprir: bolito, velliño, percisaba quen gardase a xubenca: quen alcendese o lume: quen pelara n-as patacas. Rosiña quedouse n-a casa: mais non houbo alma de muller cristiána que lle non botase mau cando os facedillos iñan mais lonxe qu'as suas probes forzas. ¿Queredes outra proba da suprema grandeza da alma-nai, galega? ¿Quién recolle n-a arquíña, ós fillos «de naide»? ¿Quién alforxa n-o seu própeo pano a zarabea que alguen deixou cair n-a lameira? ¿Quién enxoiata co'il, bágoas estranas, e brinda o seu sangue ó sedento? Aqués que percisades antiolleiras pr' alucar o bén e a vertude, adiantareivos a respondere que tales feitos teñen seu fondo e seu vínculo, n-un mesto intrés. Contra da vosa ideia, a firosos, qu'houbo tempos, en qu'ise intrés chegaba tarde e mal ás maus das novas nais; (¡benedecidas elas!) e os crianzos non se resentían d'elo: antes escarapolábannos, e arren dos seus, se criaban, durazos e témoros. «Peladiños a uña» (como dín, montaña arriba). ¿Cantos d'ises rapaces tornaron á arquíña, cando unha mala administración, furtoulles o seu? ¿Haberá quen diga que se buscaba n-iles unha axuda pra o tempo por vir? Marrariálle a paciencia a quen tantos días contare por diante, dando pan, vestemento e leros, pra recoller, caxque n-a vellez, a volta da esmola! ¿Non será mais sán, e mais xusto, coidar qu'aquelas almas santas poñan un pé no camiño da Gloria, a retornar c'un fillo mais n-o colo: a devovel-a liberación a un opreso: as festas: o pan da y-alma, a un desagarimado! Cantas veces ó morrel-o patrón, quedou a casiña choida, e baixaron a vivir n-a sobeira, mantidos co'as barredallas do pazo! ¡Preguntaille a esa muller, se, soyamente, emerxiu n-a sua testa, o pensamento de trizar un grilón da cadea! O alleiro, sigue sendo fillo: comerán pan de sémia, amasado co'a segunda peneirada do trigo, tan mouro como a sua fada; mais ela tremará da vida, cando teña que convertil-o seu corpo en aceirada ferramenta, co'a que afuraque a terra, día e noite, en demanda da códea que ha sostelo! Non coidedes por iso, que n-os campos galegos a morte aseñórase dos famentos. Isa é, repito, unha das grandes condiciós da alma galega: a caridade. E sendo ese don, un herdo griorioso; y-estando inda mais vinculado n-os dous seisos: ¿Cómo alcanzades, os bós galegos: os galegos de raza, qu'haxa n-a nosa terra quen aldraxe á muller da Rexión; qu'é algo, así, como aldraxar a Galiza inteira (¿Fora ela

tan sentida e tan doce, se non tivera alma de muller?) n-a persoa da súa própea nai. Esquirto este meu pequeno traballo, en Marzo de 1916, cómpreme angadirille algunhas liñas, n-o punto en que s'engaduxa co'a «caridade cristiana, n-as almas galegas», pra deixar ben fundada a sentencia de que a nosa muller non é, nin nunca foi; nin será xamáis, a que retratan alguns libros qu'houbera de queimar o seu autor, dinantes de qu'eles traspuxeran as lindes do terruio própeo. Non abonda ós homes de anovado spritu, con decir cousas lindas, nin con sabelas dicir a xeito, pra qu'a sona qu'apañan seia honrada; a honorabilidade d'un escritor estriba en arringarlle a verdade á natureza: se pinta do natural as suas creaciós han ser ritratos; os seus contos, hestorias; agrás que deixe correl-a súa pruma pol-os campos da fantasía, e fágao atestar en sí; pra non faguer rexurdir a redor da bendita terra que pinta, o delor dos seus, e as malicias dos estranxeiros. O perigro é maior, canto maior é o renome do escritor, qu' así s'asaña n-o própeo lar, finxindo fantásticos xeitos de mulleres noxentas, que, sendo galegas, é inda mais, seus namorouzos, han poñel-o pé n-un celeiro, diviñizado por unha nai; por unha hirmán; por unha amada muller santa. Alí, ond' elas alentaron, empezoñará o ar a zoada do vície, mal chamado de orixen. En Galiza non conoscemos isa pecumia, e se eses señores escritores tiveron a mala fada de tropezar unha pintiga, n-o seu camiño, (culpa d'iles será, porqu' o manzainllo non mata senón á aquiles atordoados que trاسبayan á súa sombra) teñan a boa concencia; a caridosa xenerosidadá de non lle tecel-o berce antr'as verdes follas da rosa da silva. Fora, e lonxe da miña terra, demandáronme un día: ¿Ista muller tola, que canta un dos millares escritores galegos, (non-o nomo, santiño, porque lle faguería maior recramo, e o mal caería sobre das suas paisaniñas...) é, ou non é a muller galega? Dixen a verdade: falelles das santas honesturas do benedecido agro, e creíronno: porqu' a verdade tén unha sóya verba, e un sóyo son. Queredes conocer a muller galega? Lide Pérez Lugín: asolagade os ollos n-os cadros dos nosos pintores (Sotomayor n-a dianteira) bén chamados «Pintores d'almas» por quen soupo furar e frorescer n-elas. Lide desfiadas en liñas d'ouro, as canciós de Noriega Varela; as venteladas salobres do gran Cabanillas; é tantas, é tantas produciós, fillas das bágoas de Rosalía Castro, e das risadas, mordentes (con sabor de salouco) do noso Curros. E non sigo nomando, porque sendo a nosa, terra d'artistas e poetas, a roga

de nomes lumiosos enchería moitas páxinas: a ben de que, sen dar-me d'elo conta, podería cair n-a mais sinalada olvidazón.

* *

A cultura é á muller, o qu' os invernadeiros pr' as prantas: ár e quentor: é decir: vida. N-iles acrimátanse todas. Esto, sempre que non falemos d'unha basta prantíña, montañosa; que morre, axiña qu'a pechan, porque vive de «libertá». E, aínda... aínda... s'a pillades moi a modiño, e vádel-a atemperando con gran xeito e mimo... poidera dar que s'afaguese, ó cabo. As prantíñas que morren, porque tampouco admiten escallo, corresponden, n-a vida, a ises vellíños, abandonados, que morren co'a fame, dinantes de s'acollere a un encerro: pra eles cárcele, mortaxa. Os nenos, afeitos a correl-os campos... ¡miñas xoiñas! Dádelles bon precuro: e sen fame nin frío... múschense, e non viven mais qu' a anduriña, estrozada contra os ferros da gayola, por coidar qu' os vai crevar co'as áas! N-iste caso derradeiro, hay que servirles o ensino en pequenas bicadas: hay que curar do corpo, dinantes d' atender ó spirtu.

Pro... tornemos ó noso falacio. Non fagamos como o camiñante, que n-o comenzo do seu viaxe, arreda, e perde tempo e camiño, por pillar n-as gavias unha presa d'humildosas e rescendentes roseiras.

Decíamos qu' a cultura: o ensino: en total-as suas apreciacións de variabilidades tantas, afire unha espeillante somellanza, antr'as mulleres de total-as naciós do mundo. Axuntade en Europa, unha española, unha inglesa, unha almana de alta e fidalga crase; e toparedel-o mais sán acordo de sentimentos: de ideyas: de gustos. Drento da súa relixión, isas mulleres degararán por topar unha perfeución, da que levan en sí mesmas un mais grande ou mais pequeno xerme. N-a escada da súa intelixenza natural, serán a sorrisa do fogar: a millor escolanta dos seus fillos: o lidorno do mundo qu' as acaroa. Terán (¡cal non!) as suas faltas: os seus pequeneiros ou grandes lixos; pro se nos abaxamos a buscal-o orixe, toparámolo n-o ár que respiran: n-o defeuto ou vície qu' é vície da súa nazón. E a muller será un tantiño farota, en Almaña; cobizosa pr' ós seus, en Ingraterra; en España endebre n-as suas ideyas; en Francia... un avión que canta ou chía tod' o día, brincando de ponla en ponla, porqu' o seu fado l'ordena non asentel-o pé, nin tel-o bico pechado mentres haxa n-o seu redor arbre d'onde bulir, ou sol ó que lle botar copras... Axordade os ouvidos ás difrentes falas; e as

xosgaredes hirmans, pol-o aspecto exterior: pol-o traxe, e hastra pol-a fidalga presentación. A raza lucirá seus distingos, n-o coor do cabelo: n-a brancura da pel: n-o grandor da man ou do pé: pro como se fosen hirmans, peitearán, vestirán e calzarán d'igual maneira. E inda se antr'abrimol-a porta do maxín; do eido das nosas vidas, n-aqués enxidos, anovados con terras diversas, atallecerán as mesmas frores e rescenderán iguales arumes. Os libros de madame Bremen, orixinariamente escritos en Suecia, son cintilizaciós do sol que quenta, xeireando, tod' á terra. E posto que levamos longa xeira de seriedade e a muller galega ha sorrir n-o pranto, e ha chorar n-as ledicias, como s'a sua vida rezásese n-un rosario de risas e bagullas alternantes, acouguemos un instantiño o noso viaxe pol-a alma da muller galega, e reviremol-a ollada por riba da verdadeira natureza mullereira, tocando as cunchas e o pandeiro n-a festa d'ise antroído qu'ofresce a o mundo, un fato d'atoladas revolteiras, que xogan a os homes, entoñando a própea diñidade, ou trocándoa por un voto, de mais, ou de menos. Ríamos das sufraxistas ingresas, alumñando un curazón d'home, n-o seu endebre peito de muller. Ríamos d'ise espanta paxaros, qu'erque os brazos n-o alto, e móvese, e se descadrila... e s'o palpades de preto, non é mais qu'unha máscara armada sobre un menicreque de táboas, e cuberta por mal prendidas roupas de muller. Un día... o sopro do bon sentido, espallará a befada armazón, e os paxariños, tranquiós, alimentaranse co'a semente d'amor que Deus permitiu sembrar n-os sucos da vida, e que trataban d'arrebatarlles aqueles fantasmas carnavalescos. Botemos: botemos a ollada n-ise fogar sen lume: n-ise niño valdeiro: n-o vivideiro d'unha «sufraxista». S'é solteira... ¡miña almiña de Deus! Xúntanse pecado e penitencia! A teteira ferverá ó morno; pro non busques cousa que de preto, ou n-o aleixo, poida albendar os ollos nin o curazón. Dádelle aquí a bágoa, qu'os demanda a vella nai, abandonadiña e tristeira: ás frores que se muschan n-o quinteiro: ás prendas de roupa sen betós: a o polvo, qu'apousa sobr'os trevellos, con ar e dereitos de vello señorío. Falo da crase media; pois s'a muller dispón de medios pr'adquirir unha boa e xusta insiñanza, d'esperar é que se libere da praga sufraxista: s'é probe, percisa tempo e ímpetus pra traballar, fora do alcance d'isas bravecidas tolemias. Poñamos a sufraxista ingresa antr'o número de *vítimas* que fai a neurastenia: según a trato no meu conto «O mal d'hoxe».

Concruyo das anteditas razóns, engaduxadas lixeiramente, que pra estudial-a muller de calesqueira país, n-o respetive a o seu ser relixioso, moral, imaxinativo e social, menester é tomala alí d'onde non-a infruyan as riquezas, limando e abatendo males xermes ou asprosidades de carauter; ni na aqueloutren traballos e coitas da misérea. Abesullemos, pois, a muller da crase median, n-as vilas: e dempois, á derradeira, pra tomar todo acougo e tranqueza n-o abogoso estudio que lle compete, deteñámonos n-a analizazón da muller do campo. Natureza enxebre qu'amostra sinxelamente todol-os potentes tesouros da sua urdime. Ende chegando a isa albendadora premisa... avalarei un instante dubitadora da potencia do meu sprito e da miña pruma. ¡Velai o valedeiro estudio da muller galega! Compenetrada c'ós seus doores: (que son os doores d'unha hirman) vivindo longo tempo, a sua vida de nenas grandes, sinto qu'a miña y-alma leva inxerto o fado aldeán, e que podo decirvos, n-a miña santa doutrina da verdá: «Eu as conozo bén, e pódoas ritratar d'alma enteiral! Podo espellar a sua, cal s'este branco papel, gardase, pra elo, as marmuxantes augas do regueiro. Podo n-o loitar de calqueira dúbida morriñeira, amostarvos a miña, qu'é «alma aldeana de muller galega». Pro... terei eu atrevición pra dispir unha y-alma? Escadasi... ¿Saberei faguelo? As xentes admiraran n-un cadro, ou n-unha estauta, a desnudez d'un corpo, s'o alforxa o arte n-as suas frores diviñas: pro ¡ay d'aquel que deshonesto d'un tronco, corpo e arte! E se tais reparos nos opón a materia: ¿Qué pruma non ceará, medoñenta, dinantes de tirarlle a unha y-alma a touca n-a que envolve o segredo de doces sonroxos, recibidos pol-a muller, da mesma man dos anxos! Soyo istonces, sentireime cobizosa. Quixera qu'a 'pruma d'un Valle-Inclán guiase a miña; ou deseara dibuxal-a muller dos nosos campos, con liñas d'iste meu curazón galego.

A muller galega, n-a vila

A muller en Galiza, é a pedra cimental d'iste pazo feiticeiro, que nomamos «milloramento de crases»: é dicir: progreso. A muller que s'adica a traballos bastos, non pimirá xamais, qu'os seus fillos medren n-a mesma condición de servo mártire. O caletre astrúciase, pra supril-o diñeiro. S'ela axuda ó seu home n-os oficios mais ruins, as fillas, deprenderán n-un taller de costura: os fillos, farán recadiños n-unha tenda: e mais tarde, s'a sorte n-ós alumñada, emigrarán, n-a rebusca de medios qu'os arreden da fame.

N-a crase median, a muller, n-o anterior sentido, pódese e se debe considerar o ímpetu qu'alenta e move a man do home n-o sostemento dos andros onde s'asenta a deusa «familia». Contareivos un exemplo, d'antre a milleira de casos, n-os que fundu esta miña explicación:

N-aquela parexa feliz qu'albendaba dous nenos como soles, ela rexía e dirixía unha escola: él, astruciábase pra ganhar un bó salario, n-unha oficina do Estado. Satisfeitos do lote que Deus lles aparara, nada mais cobizaban, e vivían satisfeitos e tranquilos: pro, asegún medraban os fillos, a nai dicíase qu'aqueles rapaces, aguixados e alentados, percisaban un mundo, ben outro d'aquel en que nasceran. A natureza colmáraos de dons, fésicos e morais, y-ela non sería madratona da sua própea natureza. E... partiron os fillos, pra seguir carreira militar n-a gran Escola de Toledo.

Todo marchou bén, ó comenzo: mais as contas d'enseño e outros gastos dos pícaros, medraban: medraban como s'o demo, a tergo sempre, pr'atrapar as boas almas, n-o camiño do sacrificio, collera e tirara do cabo d'aquel enredixo. Enfermou o pai: (cicais canso de maxinar n-a sua santa tolemia; que era inda ben a toleiría d'unha probe nai!) traballaba pouco, e por tanto, peor pagado. E aquela muller... ¡Galega pra non ser subrimel non dormía, nin vivía, nin alentaba, por achegar aquel diñeiro ben ganado, que había convirtilir os seus fillos, en hirmans d'armas d'os mais principais rapaces do país. Atorada, aguixarradal-os ollos pol-o traballo nouturno, e o espiro canso pol-a loita esgazadora, rendiu espiro e corpo, deixando sen nai. ¡Pro con carreira militar (!) ós seus fillos!

No-na alpueruedes! Sucumbiu; mais foi amor que dobrou n-a coitada, a balanza do reuto e bó doutrinara!

A nai, n-a miña terra, parte o seu curazón en dous anacos, e dá un a os fillos, e outro ó seu home (o dono de vida e alma); e como naide alenta, sen curazón, albérxase ela n-o que con tal supremidá distribuíu, dend' o irto señoriaxe do seu souril amor!

D'ista subrimidade, nasce a potencia valedeira do espiro e do curazón, galegos. No-na busquedes n-o suxeto, senon n-as veas, que conteñen, c'o sangue, golfaraus de lume inmorrente: no degaro dozoso que n-el imprimiu este eterno sentir d'unha nai galega: «¡adiante!»

Mais ou menos rica, mais ou menos probe, a nai galiciana, dimpois de soñar un porvir pr' os fillos, técello con realidás; posibres, a xeiras:

xeiras, imposibres: que «imposible» siñifica «impotencia de medios pra lograr un fin»: e a muller galega leva n-o peito un medio, ant' o que cean medoñentas total-as negaciós: o amor. Pra ela inventouse o falácio do mundo: «Querer é poder». Ela pode sempre, porque sempre quere! E se Galiza ve n-as mais altas cumes ós seus poetas, ós seus artistas, ós seus políticos... é porque—esceución feita d' os menos, qu' herdán talentos e aloumiños da sorte—os mais son fillos... ¿das suas obras?... ¡non! Do impeitizo d'unha nai, mil veces amorosa: forte: ¡santa! Mél e frores da y-alma, misturadas ó aceiro e ó incenso da voluntá.

E antes de poñer punto ó meu humildoso traballo. tirémol-a touca derradeira qu' encobre ainda a y-alma da muller galega; e a semella do que tira a cubrición d'un cadro, corramol-o lenzo, e deprendamos a estudiala n-o vivo: n-o enxebre: mostremos a muller do campo, tan sinxela com' as frores c' os arumes que coronizan a Galiza por reina das galanuras da natureza!

A verdadeira muller galega

...Asubía o vapore n-o silbato do tren. Corre éste, persureiro, por s'aleigar das aerniadas soedades casteláns, e, lonxe, resurxe miña Galiza, e o seu traxe de feitos e frores, semado de fuía pedrería, sospensa n-os terreos; n-os árbres; n-as roseiras! Sedentol-os ollos do seu reordexemento, que fravescea n-os gromos dos toxos, asoláganse n-as searas: van seguindo o crecemento dos árbres (porque non é un impeitizo fantásteco; senon que todos adivertiriades que soyo os nosos árbores logran o seu altor natural). ¡Albendáivos, olliños c' ós mil sonrils coores con qu'a luz vos festexa e aloumiña! ...¡Sinistro, noso Ceu!... ¡Azaro a o maldizoso saloyo! Iste azul, é o do manto da Virxen! E o espello en que se refrexan as pulidas e xeitosas «Non m'esquenzas». Tanto valdría dicir que son sinistros, ou zalógobres, istes feixes da venturosidá dos ollos, que nomamos: pinos, castiros, olmos, abeneiros! ¡Sinistra nosa vida! Os qu' así falades, enfermos do spirtu, nin víchedel-o arco da vella, asentado en Conduz e Iñás, (Oleiros), nin vos contaron nada os merlos, brincando n-o mes d'Abril, tras da agarimosa compañía; nin sondes diños de lir o sagredo mistéreo dos campos galegos!

Arrédome do meu oxeto e quédanse, no aleio, as miñas ánseas por vos dar a conoecer a nosa mulleriña.

Decíavos qu' ende chegando a Galiza, brinca a ledicia n-a miña y-alma; e quixera repartila con todo aquel que chora, morriñeiro e saudoso.

Tral-as promeiras sevas galegas, amóstranse algunhas rapazas: en xustillo: saya roxa, e sabelo: grandes ollos: longas trenzas: ollar manso. Os «pícaros», con rizosa caveleira, loura, e ollos tan... sinistros... como o Ceu, qu' espe-llan! Soyasmente, habedes d' ouservar, qu' ase- gún corren os anos, ollos e cabelo apardúxanse: ás veces hastra trocarse en cabelo e ollos negros. Fantasías de raza, que n-un soyo tipo, quér luscir total-as variablidás da sua nunca des- mentida lindeza.

Buscade unha muller todo ó redor da terra que, pol-as lindurás honestosas, e o seráfico recollemento, tome a filiación d' unha Virxen, s' a poñedes sobr' un altar, co as mans cruzadas sobr' o peito. Se non-atopades, vide ás montañas galegas. Ollade, preto, istas fequras graves e sereas, que somellan pintadas n-o maxestoso vidro d' unha Catedral. Non é solermeiría: qu' a muller solermeira, fixa decote, os ollos n-a terra, pra enfoscar ás xentes ó seu pensamento segredo: e a muller galega brindavos sempre o seu n-a limpa ollada: é, bén o contrario, un certo aquel, inespricabre: un xeito que non apartenece a naide: é seu, própeo. Tarda, ou presiónreira, hay n-a sua marcha unha grave- dade, que ll'imprime caráuter: e a muller d' antiguidá: repousada: tranqúia: segura de si mesma. Y-esto non-o adquire c' ós anos: moi rapaza: bén novíña, ten a mesma soberba dereitura.

Conmigo pensaredes todol-os que conosedes Galiza.

S' a sorprendedes n-a fonte, erguendo sella ou cántara... Rebeca pillará seu lugar n-o voso spirtu. S' a ouides espricar ós pequeniños o «por qué» das frores, dos árbres, dos alustres... maxinades, e maxinades bén, qu' un tal altor d' entendemento, sen ensino qu' o desengaduxe, topou n-o camiño un escolante feiticeiro e grande, qu' a leva pol-a man, y-en xamais s' arredará d' ela! A natureza en Deus.

Duas liñas tecen a y-alma da muller galega: pasión e sacrificio. A probeza: a misérea mesma, non-a espavece por ela. ¡Pro que non-a conezan os seus! Casa c' un home probe: ás veces... mais probes qu' os paxaros, non contan c' un berce ond' arrolar o seu promer gromo! Ricos son, c' o lote d' aloumiños con que lles brinda seu amor! Pro cando aquel amor abrocha n-un fillo... tórcese drento do peito, e chámase «sumi- sión qu' o fado!» El, emigra, deixando da banda d' acó, canto bó ll' aparara o Ceu! Ela... ela vai

ser «nai, galega». Ela garda total-as meluzas da muller, pr' o fillo, e suprindol-o pai que lle marra, sacha, carreta, poda, inxerta! Trema da vida, e baraxa c' o gando! E a chegar, acorada, d' unha vindima, d' unha esfolla, d' unha amur- rada, pilla n-o sobrelume da porta ó seu encan- tiño: érgueo, hastra por riba da testa, e apértao e bícao, e deixa sair tod' a mulleríña que ten n-a y-alma, en falacios de docisma e santa amoro- sida! Un extranxeiro qu' a ouvise, sen vela, diría: Ise canto é un repique de Groria: ise istrano reiseñor... ¡É unha nai! «Meu queridiño! Encantiño dos meus ollos! ¡zaranduxo! ¡meigo! Amore da miña vida! ¡Chorache, meu bén?... ¡Xa está eiquí tua nanaiciña! ¿Qué lle fixeron a o meu neno? ¿qué? ¡Espello da miña y-alma! ¿Dónde está o pai do meu neniño!»

Muller-nai, galega! mil veces benedecidos teu amor, tuas tenrezas: a tua fala cuasque diviña!

Ela vai mal mantida, e pior vestida! Ela sofre! Pro seu fillo ten mantenza, e o frío non fará aterecel-as suas carniñas, namentras ela alente! Pra él: pra eles os seus cantares, as meigueces do seu sorrimento!

Cand' a vida deçrina: cand' a man non trema da peneira, nin da roca, leva n-ela a d' un neto, mentres outro lle tira do mantelo, e o mais novo agavia hastra s' alberxar n-o seu colo! E sempre a fé guiando seus dedos sobr' a fronte: sobr' a boca: sobr' o peito dos seu anxos que- ridos!

Din qu' o menos sabido dos nosos labregos, pòide loitar en caletre, c' un abogado.... Quén ll' asopra n-o ouvido as astrucias? ¿As senten- cias? Cuasique sempre, a dona: a nai: a filla! Ela, tan doce: ela, que n-as longas noites da invernía, cabe o berce do rapaz, que durme, cose, fia, ou debulla. ¡A lembranza d' alen, ava- lando, cando sopra o Setentríon, sinando, sem- pre qu' a lucencia d' un lóstrego alumiña o anaco de Ceu, antre visto pol-o vieyo! Pillando por baixo do pano e o xustillo, e apreixando n-a man, lembrosa, unha venera que lle mercou «o seu», antes d' embarcar, pra qu' arredare da envexa: mentres sorri o sol n-os seus ollos, e atallecen total-as roseiras do mundo, sobr' os beizos, que marmuxan, axordando o própeo espavecemento:

—¡Cala e durme, meu anxo!... ¡Estou eiquí!

FRANCISCA HERRERA E GARRIDO

Oleiros, Marzo 28-916.